

Kan det trots föreliggande svensk domsrätt saknas en lokalt behörig tingsrätt?

Av professor MICHAEL BOGDAN

I såväl tvistemål som brottmål med internationell anknytning kan det förekomma att det trots föreliggande svensk domsrätt visar sig vara svårt att uppbringa en lokalt behörig tingsrätt. Artikeln diskuterar hur en sådan lucka skall hanteras och kommer fram till att de svenska domstolarna i tvistemål — men inte i brottmål — har möjlighet och kanske t.o.m. skyldighet att även utan stöd i lag genom analogiresonemang eller annan kreativ rättstillämpning tillhandahålla en lokalt behörig tingsrätt. En lagfäst regel om allmänt reservforum vore dock de lege ferenda ett bättre alternativ.

1. Inledning

Svensk jurisdiktion som sådan är ett problem som måste särskiljas från frågan om den lokala behörigheten hos en konkret svensk tingsrätt.¹ Mellan de två frågeställningarna finns dock ett naturligt samband. Skall ett mål verkligen kunna prövas av svensk domstol krävs det inte bara att svensk domsrätt föreligger enligt den svenska internationella civil- eller straffprocessens regler utan även att någon svensk tingsrätt är behörig enligt de interna forumreglerna. Den svenska jurisdiktionen blir ju endast ett slag i luften om ingen svensk tingsrätt är behörig att pröva målet. Men kan en sådan situation överhuvudtaget uppstå? Kan man inte hävda att konstaterad svensk jurisdiktion automatiskt medför att det någonstans måste finnas en behörig svensk tingsrätt, som det gäller att ”skaka fram” med hjälp av något slags kreativ rättstillämpning?²

2. Bristande lokalt forum i tvistemål

I den svenska internationella civilprocessrätten finner man en hel del bestämmelser avsedda att undvika det ovan skisserade problemet. Dessa regler utpekar i regel Stockholms tingsrätt som reservforum för sådana fall där det trots konstaterad svensk domsrätt inte finns någon tingsrätt behörig enligt de vanliga svenska forumreglerna. Som exempel kan här nämnas 7 kap. 12 § föräldrabalken avseende talan om underhåll till barn, 25 kap. 2 § ärvdabalken avseende ansökan om död-

¹ Med tingsrätt resp. domstol åsyftas i denna uppsats även kronofogdemyndighet såvitt gäller summarisk process om betalningsföreläggande eller handräckning.

² Man kan också vända på problemet och fråga om bristen på lokalt behörig tingsrätt inte alltid utgör ett tillräckligt bevis på att svensk domsrätt också saknas, se där om t.ex. *Lennart Pålsson*, Svensk rättspraxis i internationell processrätt, 1989, s. 51 med vidare hänvisningar.

förklaring och 37 § atomansvarighetslagen (1968:45) avseende talan om ersättning på grund av en atomolycka.³ Till skillnad från många andra rättssystem, däribland exempelvis norsk rätt, saknar den svenska rättsordningen emellertid en regel om allmänt reservforum, som skulle täcka alla typer av privaträttsliga mål.⁴ En sådan allmän regel torde endast kunna skapas lagstiftningsvägen.⁵

Denna brist på allmänt reservforum, särskilt framträdande inom förmögenhetsrätten, kan tänkas bero på att den svenska domsrätten i förmögenhetsrättsliga mål, bortsett från konventions- eller EG-rättsligt reglerade fall, i princip inte är lagfäst utan anses genom analogi kunna härledas ur just de interna forumreglerna, i första hand ur 10 kap. rättegångsbalken avseende laga domstol i tvistemål.⁶ Man kan uttrycka saken så att svensk domsrätt på detta sätt görs beroende av att det finns någon lokalt behörig svensk tingsrätt, vilket naturligtvis betyder att man undviker situationer där man trots svensk jurisdiktion inte kan uppbringa något lokalt behörigt forum. Dylika situationer undviks också i de fall där en enda domstol redan i första instans äger lokal behörighet över hela Sveriges territorium, exempelvis Arbetsdomstolen i vissa arbetsrättsliga tvister⁷ eller Stockholms tingsrätt i vissa tvister rörande patent⁸ (av den omständigheten att det i dessa fall alltid finns en lokalt behörig domstol får man dock naturligtvis inte analogivis dra slutsatsen att svensk jurisdiktion också alltid föreligger oberoende av om saken har någon anknytning till Sverige eller ej).

I de fall där det finns lagfästa domsrättsregler avseende förmögenhetsrättsliga tvister undviks problemet ibland genom att den lagfästa regeln på en och samma gång är en domsrättsregel och en lokal forumregel. Exempel på detta är art. 5 i Bryssel- och Luganokonventionerna om domstols behörighet och om verkställighet av domar på privaträttens område,⁹ som för vissa typer av mål tillåter att talan mot den, som har hemvist i en konventionsstat, väcks i en annan konventionsstat förutsatt att så sker vid en viss konkret domstol, exempelvis i

³ I det sistnämnda fallet kan Stockholms tingsrätt behövas som reservforum även av andra skäl än de här diskuterade. Enligt atomansvarighetslagens 37 § skall talan nämligen i första hand väckas vid "rätten i den ort där atomolyckan inträffade". Stockholms tingsrätt kan enligt 37 § anlitas endast om dylik normalt behörig domstol "inte finns", vilket inbjuder till en del makabra tolkningar.

⁴ Jfr exempelvis den norska domstolslovens 39 §: "Kan ikke noge verneting paavises for en sak, som hører under norsk domsmyndighet, anlægges saken i rikets hovedstad..."

⁵ Se *Sigurd Dennemark*, Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål, 1961, s. 63.

⁶ Se *Michael Bogdan*, Svensk internationell privat- och processrätt, 5 uppl., 1999, s. 109–111.

⁷ Se 2 kap. 1 § lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister.

⁸ Se 65 § patentlagen (1967:837).

⁹ Att dessa konventioner utgör en del av den svenska internationella privat- och processrätten framgår av lagarna (1992:794) och (1998:358). Brysselkonventionen kommer den 1 mars 2002 i förhållande till andra konventionsstater än Danmark att ersättas av EG-förordningen nr 44/2001 (den s.k. Bryssel I-förordningen), vars art. 5 i här relevant avseende dock är konstruerad på samma sätt som konventionernas.

mål rörande utomobligatoriskt skadestånd ”vid domstolen i den ort där skadan inträffade”. Föreligger svensk domsrätt enligt denna bestämmelse finns det automatiskt också en lokalt behörig tingsrätt och *vice versa*. Beträffande Bryssel- och Luganoreglerna är detta för övrigt endast ett teoretiskt problem, eftersom Stockholms tingsrätt har utsetts till reservforum för de fall där svensk domsrätt föreligger i enlighet med någon av dessa regler samtidigt som det inte finns någon lokalt behörig svensk domstol.¹⁰

Det kan trots allt uppstå situationer där svensk domsrätt föreligger medan någon behörig tingsrätt inte går att uppbringa, i varje fall inte enligt de vanliga forumreglerna. Sådana problem kan exempelvis aktualiseras när man av någon anledning vid den analogiska tillämpningen av rättegångsbalkens 10 kap. känner sig nödsakad att avvika från forumreglerna i extensiv riktning, så att svensk domsrätt anses föreligga även i fall som inte täcks av den aktuella forumregeln. Motsvarande problem kan dock uppstå också i samband med en del andra svenska lagar. Några svenska rättsfall kan användas för att illustrera problematiken. Rättsfallen beskrivs summariskt och något förenklat, med fokus på den här diskuterade interna forumfrågan.

NJA 1971 s. 417¹¹ handlade om ett danskt bolag, som efter vederbörligt tillstånd idkade näring i Sverige genom en filial i Malmö. Företaget medgav en fordringsägare inteckning i all den näringsverksamhet som filialen vid varje tid utövade i Sverige. Fordringsägaren ansökte hos inskrivningsdomaren i Malmö om inteckning enligt den (dåvarande) svenska lagen om företagsinteckning, som föreskrev att sådan ansökan skulle göras hos inskrivningsmyndigheten för den kommun som var säte för länsstyrelsen i det län där bolagets styrelse hade sitt säte. Inskrivningsdomaren avvisade ansökan med motiveringen att det danska bolagets styrelse inte hade sitt säte i Malmöhus län. Hovrätten fastställde avvisningsbeslutet, dock med motiveringen att en filial, som inte var något självständigt rättssubjekt, överhuvudtaget inte kunde vara sådan näringsidkare som avsågs i lagen om företagsinteckning (hovrätten behövde således inte ta ställning till forumfrågan). HD kom efter att ha inhämtat Kommerskollegiets yttrande till den motsatta slutsatsen. Den ansåg att lagen om företagsinteckning var tillämplig på det danska företaget genom Malmöfilialen i Sverige bedrivna verksamhet. Beträffande forumfrågan uttalade HD att anledning saknades att vid lagens tillämpning icke likställa företaget med ett svenskt aktiebolag, varvid det som lagen sade om den ort, där aktiebolagets styrelse har sitt säte, dock måste avse den ort där filialkontoret är beläget. Avgörandet vittnar om att HD inte ansåg sig bunden av lagens ordalydelse. HD:s tolkning av lagen, dvs. konstaterandet att lagen var tillämplig på den verksamhet som det danska företaget drev i Sverige, tvingade fram svensk inteckningsjurisdiktion; att det enligt lagens or-

¹⁰ Se 5 § i lagen (1992:794) och 3 § i lagen (1998:358).

¹¹ Rättsfallet kommenteras i *Lennart Pålsson a.a.* s. 49–50.

dalydelse inte fanns någon lokalt behörig svensk inskrivningsdomare övervanns av HD genom kreativ rättstillämpning eller analogitolkning (likställande av en filials säte med ett bolags dito). HD delade förmodligen Kommerskollegiets uppfattning att lagstiftaren vid utformningen av forumregeln helt enkelt hade förbisett sådana fall där utländska företag ansöker om svensk företagsinteckning genom en filial här i riket.

I NJA 1980 s. 188¹² stämde ett svenskt företag inför Kristianstads tingsrätt två utländska företag med anledning av ett påstått avtalsbrott. Avtalet innehöll en prorogationsklausul, enligt vilken alla tvister skulle avgöras av ”vederbörande domstol i Sverige”. De utländska företagen yrkade att käromålet skulle avvisas, bl.a. på grund av att det inte fanns någon dylik, lokalt behörig svensk domstol (kärandens hemvist är ju inte behörighetsgrundande enligt rättegångsbalkens 10 kap.), men deras invändningar ogillades av samtliga instanser. HD noterade att 10 kap. 16 § rättegångsbalken kräver för en prorogationsöverenskommelses giltighet att det avtalats om att tvist må väckas vid viss domstol eller att viss domstol ensam skall vara behörig. I tvist med internationell anknytning kan det dock enligt HD inte anses vara en förutsättning för giltigheten av ett avtal om svensk domstols behörighet att viss domstol direkt pekats ut. Genom avtalstolkning kom HD fram till att parternas otvetydiga önskan att eventuella tvister skulle avgöras av svensk domstol fick väga över parternas förväntningar att lokalt behörig svensk domstol skulle komma att utpekats av rättegångsbalkens allmänna forumregler. Svensk domsrätt förelåg således och avtalet måste enligt HD under alla omständigheter anses medföra lokal behörighet för någon svensk domstol. HD ansåg härvid flera alternativ vara tänkbara, bl.a. den svenska avtalspartens hemvistort eller t.o.m. en valrätt för käranden mellan alla sakligt behöriga svenska underrätter. Finns ingen domstol med lokal behörighet enligt de vanliga interna forumreglerna får man tydligen utse någon domstol att vara lokalt behörig med hjälp av kreativ rättstillämpning.

Samma slutsats kan man dra av HD:s avgörande i NJA 1985 s. 832,¹³ avseende en tvist mellan parter med hemvist i Sverige om att vissa byggnader i Finland skulle anses tillhöra käranden. Talan väcktes först inför finländsk domstol, där den dock avvisades på grund av bristande finländsk domsrätt (de finländska domsrätsreglerna avviker på denna punkt uppenbarligen från de svenska). Därefter väckte käranden talan i Sverige, trots att en sådan tvist enligt 10 kap. 10 och 12 §§ rättegångsbalken *skall* prövas av domstolen i den ort där fastigheten ligger. Underinstansernas beslut behöver inte diskuteras här; det räcker med att nämna att HD kom fram till att svensk domsrätt fick anses föreliggande, huvudsakligen för att undvika *déni de justice*, dvs. en situation där

¹² Rättsfallet kommenteras av *Lennart Pålsson* i a.a. s. 50 och 103–104 och i SvJT 1982 s. 239–240.

¹³ Rättsfallet kommenteras av *Lennart Pålsson* i a.a. s. 88 och i SvJT 1987 s. 355–356.

varken finländska eller svenska domstolar skulle vara beredda att ta upp saken till prövning. I anslutning därtill uttalade HD utan närmare motivering att ”behörig domstol här i landet är rätten i den ort där [svaranden] har sitt hemvist”. Man kan beskriva detta så att HD klarade bristen på lokalt behörig svensk domstol genom att behandla tvisten som om den inte omfattades av regeln om exklusivt fastighetsforum. Detta kan ses som en nödvändig följd av att HD ansåg svensk domsrätt föreligga, men det innebar icke desto mindre ett visst avsteg från lagens ordalydelse.¹⁴

I NJA 1989 s. 143¹⁵ uppkom bl.a. frågan om svensk domsrätt i mål angående ogiltigförklaring av en skiljedom som hade meddelats i skiljemannaförfarande i Sverige mellan utländska parter. HD ansåg svensk domsrätt föreligga, bl.a. med hänsyn till den betydelse som en ogiltigförklaring, utverkad i det land där skiljedomen meddelats, kunde få i andra länder enligt 1958 års New York-konvention om erkännande och verkställighet av skiljedomar. Detta aktualiserade emellertid frågan om lokalt behörig svensk domstol. Den utländska svaranden hade inte något allmänt forum i Sverige och det fanns inte heller någon annan tillämplig forumregel. Den dåvarande svenska lagen om skiljemän innehöll visserligen en regel om Stockholms tingsrätt som reservforum för mål om klander av skiljedom, men inte för mål om skiljedoms ogiltighet. I detta läge ansåg HD det vara motiverat att beträffande talan om ogiltighet analogiskt tillämpa regeln om forum för klandertalan, vilket innebar att Stockholms tingsrätt blev behörig att också pröva ogiltighetstalan. Detta avgörande bekräftar att om svensk domsrätt anses föreligga så skall domstolar genom flexibel och kreativ rättstillämpning se till att någon lokalt behörig domstol ställs till förfogande.

Ett antal publicerade hovrättsavgöranden är också lärorika. Man kan till att börja med nämna SvJT 1958 rf. s. 13,¹⁶ avseende ett mot en i Sverige bosatt svarande riktat krav på hyra för en i Tyskland belägen lägenhet. Rådhusrätten avisade talan eftersom den inte ansågs vara av beskaffenhet att kunna prövas av svensk domstol. Svea hovrätt undanröjde emellertid avvisningsbeslutet. Den exklusiva forumregeln i 10 kap. 10 § rättegångsbalken, vars dåvarande lydelse föreskrev att tvist om hyra ”skall” upptas av domstolen i den ort där fastigheten är, kunde enligt hovrätten inte anses innefatta en bindande reglering av behörighetsfrågan såvitt avser svensk domsrätt, vilken i stället fick avgöras av ”lagskipningen” med beaktande av internationella hänsyn och praktiska lämplighetsskäl. Med hänsyn till bl.a. kärandens behov av en i Sverige verkställbar dom och ovissheten om huruvida tvisten kunde upptas av tysk domstol kom hovrätten fram till att tvisten skulle

¹⁴ Se dock *Lennart Pålsson* a.a. s. 87–88.

¹⁵ Rättsfallet kommenteras av *Lennart Pålsson* i SvJT 1992 s. 499–500.

¹⁶ Rättsfallet kommenteras av *Lennart Pålsson*, *Svensk rättspraxis i internationell processrätt*, 1989, s. 49 och 85–86.

prövas av svensk domstol; den interna forumfrågan löstes genom det lakoniska tillägget ”och bör detta ske vid RR:n, inom vars domkrets [svaranden] har sitt hemvist”. Beslutet kan anses föregripa HD:s ställningstagande i NJA 1985 s. 832 (se ovan), där HD för övrigt hänvisade till 1958 års hovrättsavgörande.

RH 1984:125¹⁷ uppvisar vissa likheter med NJA 1980 s. 188 (se ovan). Här rörde det sig om en prorogationsklausul, som angav att alla tvister skulle avgöras ”i Sverige”, dock utan att ange någon lokalt behörig domstol. Till skillnad från 1980 års HD-avgörande var båda parterna utländska företag. Göteborgs tingsrätt, vars beslut utan ytterligare motivering fastställdes av Hovrätten för Västra Sverige (HD vägrade prövningstillstånd), fann med hänsyn till de föreliggande omständigheterna icke desto mindre att svensk domsrätt förelåg på grund av prorogationsklausulen. Såvitt gäller den lokala forumfrågan uttalade tingsrätten att det inte kunde anses innebära någon beaktansvärd olägenhet för svaranden att tvisten skulle handläggas av Göteborgs tingsrätt, till vars jurisdiktionsområde svaranden vid tiden för målets anhängiggörande ”hade viss anknytning” (svaranden synes ha haft en s.k. bokningsagent i Göteborg). Svarandens avvisningsyrkande lämnades därför utan bifall. Avgörandet visar återigen hur man flexibelt kan uppbringa en lokalt behörig domstol efter att man har bestämt att svensk domsrätt som sådan föreligger. Även sådana anknytningar, som normalt saknar relevans för forumfrågan, får duga som behörighetsgrund i dessa fall.

Svea hovrätts avgörande RH 1986:55,¹⁸ avseende hyrestvist rörande en bostadslägenhet i Spanien, påminner starkt om det ovan beskrivna beslutet i SvJT 1958 rf. s. 13. Även i 1986 års fall ansågs svensk domsrätt föreligga och då målet ej kunde hänföras till någon viss fastighetsdomstol fick det prövas vid svarandens allmänna tvistemålsforum i Sverige.

I den svenska litteraturen har meningarna varit delade beträffande möjligheterna att, i sådana fall där svensk domsrätt föreligger samtidigt som de vanliga interna forumreglerna inte erbjuder något forum, utan direkt lagstöd genom analogi eller på annat sätt tillhandahålla en lokalt behörig tingsrätt. För Danmark syntes det innebära en rättstillämpning ”i djärvaste laget” att en domstol genom ett *in casu*-bud kreerar laga forum där sådant enligt 10 kap. rättegångsbalken eller eljest tillämpliga lokala behörighetsregler saknas.¹⁹ Karlgren förefaller ha varit något mera positiv till tanken, låt vara att även han uttalade sig i mycket försiktiga ordalag och tillade att många kanske skulle betrakta tillvägagångssättet som en alltför ”fri” rättstillämpning.²⁰ Des-

¹⁷ Rättsfallet kommenteras av Lennart Pålsson i a.a. s. 104–105 och i SvJT 1987 s. 357.

¹⁸ Rättsfallet kommenteras av Lennart Pålsson a.a. s. 86–88.

¹⁹ Se *Danmark* a.a. s. 63.

²⁰ Se *Hjalmar Karlgren*, Kortfattad lärobok i svensk internationell privat- och processrätt, 5 uppl., 1974, s. 156 (särskilt not 3).

sa uppfattningar, vilka härstammar från tiden före flertalet av de ovannämnda prejudikaten, måste nu betraktas som föråldrade. HD:s praxis kan tolkas så att det i varje sådant fall där det föreligger svensk domsrätt även bör tillhandahållas någon lokalt behörig domstol. Detta innebär att man vid behov genom extensiv tolkning av de befintliga forumreglerna eller t.o.m. *contra legem* får se till att det finns någon lokalt behörig tingsrätt. Måhända kan man t.o.m. gå ett steg längre och hävda att domstolarna har icke blott möjlighet utan även skyldighet är förfara på detta sätt, i varje fall när svensk domsrätt är odiskutabel. Denna uppfattning är enligt min mening rimlig och fullt acceptabel, icke minst eftersom den ofta utgör den enda möjligheten att undvika ett juridiskt vakuum. I den internationella privat- och processrätten är det för övrigt ingen nyhet att svenska civilrättsliga eller processrättsliga bestämmelser, vilka utformats med sikte på inhemska förhållanden, i internationella fall får tolkas och tillämpas på ett sätt som är mindre förenlig med deras ordalydelse. En lagfäst regel om allmänt reservforum, förslagsvis Stockholms tingsrätt, vore emellertid ett bättre alternativ *de lege ferenda*, först och främst eftersom den skulle bidra till större rättssäkerhet och förutsebarhet.

3. Bristande lokalt forum i brottmål²¹

Den svenska brottmålsjurisdiktionen regleras huvudsakligen i brottsbalkens kapitel 2. Kapitlets rubrik lyder visserligen "Om tillämpligheten av svensk lag", men svensk domsrätt sammanfaller i brottmål med svensk straffrätts tillämpningsområde. Brottsbalkens 2 kap. tar i princip inte ställning till interna forumfrågor, utan lokalt behörig tingsrätt pekas i brottmål ut av forumreglerna i 19 kap. rättegångsbalken. Dessa två regelkomplex är emellertid inte fullständigt samordnade och det kan därför tänkas att rättegångsbalkens 19 kap. inte direkt tillhandahåller någon lokalt behörig tingsrätt trots att svensk brottmålsjurisdiktion föreligger enligt 2 kap. brottsbalken.

Som en icke helt orealistisk illustration av det just sagda kan nämnas brottsbalkens 2 kap. 3 § 7 mom., som fastslår att svensk jurisdiktion föreligger att döma för brott som begåtts utom riket "om det lindrigaste straff som i svensk lag är stadgat för brottet är fängelse i fyra år eller däröver". Att gärningsmannen eller brottet har någon anknytning till Sverige krävs inte i dessa fall. Avsikten med regeln är att så grova brott undantagslöst skall vara underkastade svensk jurisdiktion, oavsett var och av vem de har förövats (och t.o.m. utan att man uppställer ett krav på straffbarhet enligt lagen på gärningsorten).²² I anslutning till den s.k. Pinochet-affären, där den f.d. chilenske diktatorn hotades av (men till slut undkom) åtal i Storbritannien, lär det ha förekommit att vissa utländska politiker, polischefer m.fl. av i

²¹ Författaren ber att få tacka chefsåklagaren Tomas Lindstrand och jur.dr Helén Örnemark Hansen för värdefulla synpunkter rörande detta avsnitt.

²² Se prop. 1972:98 s. 101 och 145.

Sverige bosatta målsägande hos svensk åklagare eller polismyndighet har angivits till åtal för mycket allvarliga brott (bl.a. mord) begångna i sina respektive hemländer. Trots att dessa brott saknar anknytning till Sverige omfattas de som sagt av svensk brottmålsjurisdiktion enligt den ovannämnda föreskriften i brottsbalkens 2 kap. 3 § 7 mom., låt vara att åtal avseende utomlands begångna brott enligt 2 kap. 5 § brottsbalken normalt inte får väckas utan ett förordnande meddelat av regeringen eller den som regeringen bemyndigat därtill. Man kan naturligtvis ställa frågan huruvida det är meningsfullt att i Sverige vidta straffrättsliga åtgärder i dylika fall, men svaret kan ofta bli jakande: den misstänkte kan exempelvis häktas i sin frånvaro, bli internationellt efterlyst, bli begärd utlämnad till Sverige osv. En inte helt betydelslös effekt är vidare att talan om enskilt anspråk med anledning av brott, dvs. normalt skadestånd, enligt 22 kap. 1 § rättegångsbalken kan föras i samband med åtal för brottet, och att ett så tillkommet svenskt skadeståndsavgörande i enlighet med Bryssel- och Luganokonventionernas resp. Bryssel I-förordningens regler skall erkännas och verkställas i praktiskt taget hela Västeuropa, således även i exempelvis Schweiz om personen i fråga har ett konto där.

Men inför vilken svensk tingsrätt skall åtalet väckas? Frågan kan för övrigt aktualiseras långt innan åtal väcks, närmare bestämt redan i samband med att en brottsmisstanke kommer till åklagares kännedom, eftersom t.ex. en angivelse, som skett hos myndighet på annan ort än den där åtal må väckas, enligt rättegångsbalkens 20 kap. 5 § omedelbart skall tillställas myndigheten i den orten.

Den interna forumregel, som är aktuell i dessa fall, finns i rättegångsbalkens 19 kap. 2 §. Den föreskriver att åtal för brott, som förövats utom riket eller på utländskt fartyg under resa inom riket, "om ej regeringen för visst fall förordnar annat" upptas av den rätt där den misstänkte skall svara i tvistemål i allmänhet (dvs. i princip där han har sitt hemvist²³) eller av rätten i den ort där han gripits eller eljest uppehåller sig. Enligt domsrättsregeln i brottsbalkens 2 kap. 3 § 7 mom. förutsätter svensk jurisdiktion emellertid inte att den misstänkte har hemvist, har gripits eller uppehåller sig här i riket. Den omfattar enligt sin ordalydelse även t.ex. en sydamerikansk f.d. diktator som aldrig har besökt Sverige. En möjlighet att fylla ut denna lucka är att behörig tingsrätt i dylika fall utses av regeringen enligt den nyss citerade formuleringen i 19 kap. 2 § rättegångsbalken. Denna regel skall ses mot bakgrund av att åtal i de här diskuterade fallen ändå normalt inte får väckas utan ett förordnande enligt brottsbalkens 2 kap. 5 §. Ett forumförordnande enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § är visserligen något helt annat än ett åtalsförordnande enligt brottsbalkens 2 kap. 5 §, men det är mindre sannolikt att regeringen förordnar om åtals väckande och samtidigt underlåter att för-

²³ Se rättegångsbalkens 10 kap. 1 §.

ordna om behörig tingsrätt trots att någon sådan annars saknas.²⁴ Enligt uttalanden i litteraturen kan ett förordnande enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § anvisa en lokalt behörig tingsrätt vare sig en sådan annars skulle stå till buds eller ej.²⁵

Den följande diskussionen kan således begränsas till sådana situationer där ett förordnande enligt brottsbalkens 2 kap. 5 § inte behövs för åtals väckande men där ett förordnande enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § icke desto mindre synes vara behövt eftersom lokalt behörig tingsrätt annars saknas.²⁶ Ett tänkbart exempel är brott utan svensk anknytning begångna i ett annat nordiskt land. En annan dylik situation diskuterades i Hovrättens över Skåne och Blekinge avgörande i NJA 1989 s. 804.²⁷ Målet handlade om olaga trålfiske bedrivet av danska fiskare på svenskt vatten. Att svenskt brottmålsjurisdiktion förelåg och att något åtalsförordnande enligt 2 kap. 5 § brottsbalken inte behövdes var någorlunda klart. Brotts som förövats på utländskt fartyg under resa inom riket faller dock under forumregeln i rättegångsbalkens 19 kap. 2 §, dvs. de likställs i forumavseende med utomlands begångna brott (se ovan).²⁸ Hovrätten kom därför fram till att Helsingborgs tingsrätt ej varit behörig att pröva åtalet, eftersom fiskarna inte hade allmänt tvistemålsforum i Sverige, inte hade gripits härstades och inte heller uppehöll sig här. Av hovrättens beslut framgår att åtalet trots befintlig svensk domsrätt under dessa omständigheter i brist på förordnande enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § fick avvisas. Hovrätten ansåg med andra ord att domstolarna själva inte fick fylla ut den uppkomna luckan genom att utan direkt lagstöd tillhandahålla en lokalt behörig tingsrätt.

Enligt min mening var hovrättens bedömning av rättsläget korrekt. Det vore i och för sig inte helt orimligt att argumentera för att man även i brottmål bör godta den ”djärva” rättstillämpning som accepte-

²⁴ Se NJA 1943 II s. 246; *Peter Fitger*, Rättegångsbalken I (lösbladssystem utgivet av Norstedts, supplement 15, augusti 1994, s. 19:10). Det bör noteras att förordningen (1993:1467) med bemyndigande för Riksåklagaren att förordna om väckande av åtal i vissa fall inte omfattar brott som har begåtts utomlands av utländska medborgare med hemvist i utlandet; i dessa fall måste åtalsförordnandet meddelas av regeringen, som alltså samtidigt kan ta ställning till den interna forumfrågan (att utfärda ett forumförordnande enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § kan inte av regeringen delegeras till någon annan).

²⁵ Se *Bengt Hult* i *Carl Holmberg m.fl.*, Kommentarer till brottsbalken. Del I (1–12 kap.), 6 uppl., 1995, s. 73. Detta uttalande har dock tagits bort i kommentarens senaste upplaga, se *Per Ole Träskman* i *Lena Holmqvist m.fl.*, Brottsbalken — en kommentar (lösbladssystem utgivet av Norstedts, supplement 4, juli 2000, s. 2:14). Frågan diskuteras inte i rättegångsbalkens förarbeten.

²⁶ I förarbetena menar Processlagberedningen att det även i sådana fall där åtal inte förutsätter regeringens förordnande synes lämpligt att regeringen på framtällning av åklagaren eller målsäganden kan bestämma forum, så att hänsyn kan tas till vad som i varje särskilt fall anses vara mest ändamålsenligt. Se NJA II 1943 s. 246.

²⁷ HD slapp i detta mål att ta ställning till den här diskuterade frågan, eftersom den grundade sitt avgörande på en annan bedömning av de faktiska omständigheterna.

²⁸ Se NJA II 1943 s. 246.

rats i tvistemål och som i brottmål skulle innebära att domstolarna, när svensk domsrätt föreligger, på ett eller annat sätt skall se till att någon tingsrätt är beredd att ta upp åtalet till prövning. Med anledning av vissa HD-uttalanden i NJA 1980 s. 188 (se ovan) kan man t.o.m. känna sig frestad att hävda att den, som i dessa fall anger brottet till åtal, fritt bör kunna välja mellan alla svenska domsagor.

En sådan slutsats vore enligt min mening emellertid felaktig. Det föreligger viktiga principiella skillnader mellan tvistemål och brottmål, bl.a. att det vid tvistemål, där det i regel står två enskilda mot varandra, är nödvändigt att undvika ett juridiskt vakuum, där omöjligheten att få tvisten prövad av svensk domstol lätt skulle kunna utsätta kåranden för *déni de justice*. Motsvarande hänsyn gör sig inte lika starkt gällande i brottmålsprocessen, där den misstänkte resp. åtalade normalt uppfattas som den svagare och extra skyddsvärda parten och där det därför är allmänt accepterat att det legitima statsintresse, som representeras av polisen och åklagaren, i olika situationer måste ge vika för att skydda den enskildes intressen. Att helt utan stöd i lag tillåta att åtal väcks vid en tingsrätt som saknar behörighet enligt 19 kap. rättegångsbalken vore enligt min mening oförenligt med detta synsätt.

Det finns i och för sig inget som hindrar att rättegångsbalken lagstiftningsvägen berikas med en regel om allmänt reservforum i brottmål, men i avvaktan på en sådan lagändring får svensk brottmålsjurisdiktion, även när den föreligger enligt brottbalkens 2 kap., i händelse av frånvaro av lokalt behörig tingsrätt förbli utan praktiskt värde. Några rättspolitiskt oacceptabla följder torde icke behöva uppstå på grund av denna uppfattning, eftersom de kan undvikas genom att regeringen i enskilda fall enligt rättegångsbalkens 19 kap. 2 § förordnar om behörig tingsrätt. I praxis brukar åklagarmyndigheterna vid behov via Riksåklagaren vända sig till regeringen och be om ett dylikt förordnande.²⁹ En intressant fråga i detta sammanhang är huruvida regeringen kan anses vara skyldig att fylla ut luckan genom att anvisa en lokalt behörig tingsrätt eller om den får vägra att göra det när den i det enskilda fallet trots befintlig svensk domsrätt av någon anledning inte önskar att åtal väcks här i riket.

Likheterna med kravet på åtalsförordnande enligt brottbalkens 2 kap. 5 § kan synas tala till förmån för sådan diskretionär prövningsrätt. Enligt min mening finns det dock starkare skäl att tolka sistnämnda lagrum *e contrario*. Trots viss tvekan lutar jag åt uppfattningen att regeringen inte har rätt att efter diskretionär prövning vägra att utse en lokalt behörig tingsrätt i dessa fall. Riksdagen har genom krav på åtalsförordnande i brottbalkens 2 kap. 5 § avgränsat de fall där

²⁹ Som exempel kan nämnas att regeringen nyligen gav Stockholms tingsrätt lokal behörighet att pröva åtal mot den argentinske marinofficeren Alfredo Astiz, vilken misstänks bära ansvaret för svenskan Dagmar Hagelins bortförande under den argentinska militärdiktaturens tid i slutet på 1970-talet. Enligt Aftonbladet den 26 november 2001 har Astiz redan begärts häktad vid Stockholms tingsrätt. Brott-rubriceringen är människorov.

regeringen, eller den som av regeringen bemyndigats därtill, får hindra att åtal väcks här i riket trots att de övriga förutsättningarna för svensk domsrätt är uppfyllda. I de fall, där något åtalsförordnande enligt detta lagrum inte krävs, är det inte regeringens uppgift att avgöra om åtal får eller inte får väckas här i riket, utan regeringens handlingsfrihet vid tillämpning av rättegångsbalkens 19 kap. 2 § är begränsad till att välja ut den svenska tingsrätt som med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet framstår som lämpligast.